

**БЕМ Н.В.,
здобувач**

*Національний
авіаційний університет*

Наприкінці 20-х років ХХ ст. в сільсько-
му господарстві України відбувалися дра-
матичні зміни. Рішення XV з'їзду ВКП(б)
(1927 р.), що передбачали повільний, посту-
повий, добровільний процес кооперації в
усіх формах: виробничій, житловій, кре-
дитній, споживчій тощо, – суперечили пла-
нам тоталітарної системи. Економічними
важелями держава не могла впливати на
відносини із селянами-власниками. Зали-
шалось єдине – підкорити хліборобів на-
сильницькими методами. Щоб забезпечити
державу товарним зерном, потрібно було
форсувати колективізацію. Першим по-
штовхом для такого форсування стали
хлібозаготівельні кризи 1928-1929 рр. Через
неврожай 1928 р. хліба не вистачало, та по-
при це влада примушувала селян здавати
його державі за цінами, значно нижчими за
ринкові. Селяни намагалися всіляко ухиля-
тися від таким хлібозаготівель. Тоді, за на-
казом Сталіна почалися реквізиції зерна, як
це робилося в роки “воєнного комунізму”.
Та й суттю самої колективізації, розпочатої
партійно-державним керівництвом в 1929
р., на думку відомого історика С. Куль-

**СУСПІЛЬНО-
ПОЛІТИЧНІ
НАСТРОЇ СЕЛЯН
УКРАЇНИ
В 1928-1929 рр.**

чицького, було “повернення до політики воєнного комунізму, тобто продрозверстки”¹.

Початок застосування надзвичайних заходів під час заготівлі хліба пов’язують з поїздкою Сталіна до Сибіру. Однак в Україні з цією проблемою зіткнулися раніше. Ще 15 грудня 1927 р. до ЦК КП(б)У надійшла телеграма від А.І.Мікояна про необхідність прискорення хлібозаготівель в Україні. А 28 грудня в Україну прибув В.М. Молотов. Його місія тривала 9 днів і мала на меті забезпечення докорінного перелому в хлібозаготівлях. Під тиском В.М. Молотова Голітбюро ЦК КП(б)У 30 грудня 1927 р. прийняло постанову, в якій намічалася заходи щодо посилення хлібозаготівель. Рішення політбюро передбачали: термінове визискування з селян всіх належних платежів (сільгосподатку, держстраху, недоїмок); термінове проведення самообкладання на місцеві потреби села; активне розповсюдження “позики укріплення селянського господарства”; підвищення розміру паїв в кооперації до 10 крб. й термінове їх визискування; посилений збір авансів з селян під закупівлю промтоварів та сільгоспмашин². В доповіді до ЦК ВКП(б) та Ради праці й оборони про поїздку в Україну В.М. Молотов підкреслював, що всі ці завдання вимагали “широкого застосування “показових” репресивних заходів по партійній та радянській лінії”. “Зрозуміло, – йшлося далі, – що для досягнення перелому в хлібозаготівлях необхідно було сукупністю заходів міцно натиснути саме на куркульську верхівку”³. Саме тоді для України визначили хлібозаготівельний план в обсязі 265 млн. пудів.

Ударна хлібозаготівельна кампанія не була єдиним засобом вилучення хліба з села. Селяни потерпали і від іншої форми обов’язкового податку – самообкладання. Попервах самообкладання розглядалося як добровільний внесок селян для вирішення першочергових місцевих потреб. Однак майже відразу ідея добровільності та самодіяльності в самообкладанні не витримувалась. Селяни сприйняли самообкладання як новий податок. В ряді сіл Остерського району Чернігівщини сходи селян по 7-8 разів “провалювали” питання щодо самообкладання⁴.

Та найбільш завзято опиралися самообкладанню заможні селяни. Вони були розлютовані цим новим податком, та це й не дивно, адже саме заможні господарі мусили сплачувати його значну частину. Ці настрої проявлялися в різких виступах на сходах. В с. Городище Чуднівського району Бердичівського округу селянин заявив: “Краще хліб в ополонку кинути, ніж вам його віддати, щоб ви нашим хлібом поліпшували свій добробут”⁵. Коментуючи цю тенденцію, голова Бердичівського окружного партійного комітету писав: “Хитрий кулак не завжди піде на таку відвертість, а як вже пішов – це значить, що йому за шкуру залили сала”. Іншим заходом заможних селян були спроби зірвати селянські збори, сходи. Подекуди велась

відверта антирадянська агітація. В с. Янківці цього ж округу громадянин Грінченко закликав селян “знищити гадів та жидівську владу, що ссе нашу кров. Досить терпіти – настала остання година”⁶.

Аналізуючи політичні настрої на селі в перші місяці 1928 року головний редактор газети “Радянське село” П. Лакіза зазначав: “Безперечно те, що в настроях різних кіл, у ставленні їх до політики партії та влади за час кампанії відбулось деяке зміщення в негативний, небажаний для нас бік”⁷. Уповноважений ЦК КП(б)У по Маріупольському округу О.Березін 7 березня 1928 р. зазначав: “По заможному селу ґрунтовно вдарили... Впродовж двох місяців ми сильно та різко струснули все село”⁸.

Ось фрагмент селянського листа: “Я читав у московській газеті “Известия”, що ніби то селяни Одещини вітали ВУЦВК з самообкладанням. Мені дивно, що в ЦК так наївно вірять якому-небудь одному дурневі, котрий може за це одержує що-небудь... ви слухайте не одного, прислухайтесь до загальної гармонії селянства, як вони стогнуть, як їх пригнули в три погібелі; вони як щастя чекають другої революції”⁹.

Настрої селян в цей період детально вивчалися інформаційним відділом ЦК КП(б)У, однак познайомитися з їхніми оглядами мало змогу лише дуже обмежене коло осіб. Для загалу комуністів ці дослідження були сховані за грифом “Цілком таємно”. 23 лютого 1928 р. було підготовлено зведення про настрої селянства в зв’язку з самооподаткуванням. В зведенні йшлося, що закон ВУЦВК’у про самооподаткування викликав невдоволення не тільки в середовищі заможного селянства, а й в лавах середняків, а також бідняків. Цього висновку партійні функціонери дійшли на підставі повідомлень та доповідей з усіх округів. Автором документу аналізувались і основні причини загального невдоволення.

По-перше, селяни слушно заявляли, що це не самообкладання, а просто обкладання, оскільки стягувалось в обов’язковому порядку і навіть з тих, хто й не голосував. В селянському середовищі царила думка, що радянська влада їх обманювала, обіцяючи єдиний сільгосподаток.

По-друге, селяни були невдоволені строками, в які передбачалося стягти самообкладання. Прийняття закону восени, після збору сільгосподатку викликало розмови про те, що кожен сподівався сплатити основний податок, а решту врожаю використати на власні потреби. Декрет про самообкладання хлібороби трактували як новий податок, що ставав на заваді їхнім планам. По це повідомляли з Ізюмського, Білоцерківського, Луганського, Кам’янець-Подільського округів. Селянин Кравчишин М.А. з с.Кренцілів Юринського району Проскурівщини в листі до редакції “Радянського села” скаржився, що всі податки вимагають терміново: до 15 лютого весь сільгосподаток та всю суму самооподаткування та страхування, до

20 лютого 45% сільпозики: “Гарна штука сільпозика, не кепська й самообкладання, та нічого говорить й про хлібзаготівлю... Але все добре, як потрошку, як поволі... не все разом, бо можна луснути від натуги...”¹⁰. У справах ДПУ збереглася копія листа від Гнипи з Полтави до М.Т. Гнипи, що служив в Умані, в 17 саперному батальйоні. В ньому йшлося: “... податки скоро заженуть на той світ. Самообкладання 53 карбованці. За землеустрій – 45. І в кожну хату приносять облигації. Бери – хоча й не бажаєш. Так що мужики, були й такі, з себе зняли штани й піджаки та продали, щоб заплатити”¹¹.

По-третє, основна маса селян не вітала звільнення від самооподаткування частини незаможного населення, гадаючи, що в місцевих потребах всі однаково зацікавлені, та якщо знайдуться дійсно неспроможні платити, громада сама звільнить їх. В Дніпропетровському, Лубенському, Кременчуцькому та Ізюмському округах були випадки, коли з боку заможної частини села висувались вимоги усунути зі сходів бідноту, не надавати їй права голосу. “Якщо ми сплачуємо податок, а біднота ні, то бідноту треба гнати зі сходів, тільки ми й будемо голосувати”¹².

По-четверте, селяни були невдоволені високою ставкою самооподаткування. Селяни Кам’янець-Подільського округу уявляли собі самообкладання у досить помірних розмірах. Запропоновану цифру в 35-40% від сільгосподатку збори селян зустрічали гулом несхвалення та вигуками: “Прийдеться ті кожущки попродавати!”, “Дайте жити!”, “Що це ви, подуріли!”, “Ось тобі й робоче-селянська!”. В Чимировецькому районі цього ж округу з 16 сіл – 11 взагалі відмовились від самообкладання, а в решті 5 прийняли, при цьому в деяких селах частково¹³.

Навесні 1928 р. незаможне селянство за своїми настроями виразно поділялось на три групи. Найчисельнішою була група селян, серед яких переважали настрої розгубленості та пасивності. Головний редактор газети “Радянське Село” П.Лакіза, аналізуючи основні тенденції в настроях незаможників, констатував, що найпомітнішими були впадливі настрої. Селяни вважали недостатніми ті заходи, які вживала радянська влада, щоб вивести бідноту з матеріальної скрути. Дехто пропонував провести новий переділ землі та майна, щоб урівняти бідняків із заможниками. Як зазначав П. Лакіза, багато незаможників жило настроями часів військового комунізму. “Комнезам занепадає за мирного будівництва, – скаржились вони. – Куркуль з нас сміється, мовляв, влада твоя, а без хліба сидиш”¹⁴.

Розгубленістю та гіркою іронією сповнений лист селянина Л.Осадчого з с.Пустох на Бердичівщині. Він нарікав на те, що його наполеглива праця за роки радянської влади, природне прагнення жити краще не принесли жодних результатів. “Хоч і не буду давати ніякої користі, – писав Л.Осадчий, – але я буду незаможником, буду підвалиною держави, хоч і гнилою, але підвалиною. Я витратив 9 років тяж-

кої праці, щоб вибитись із злиднів. Найманою працею я не користуюсь, працюю як каторжанин. Тепер мушу продати корову, залишити дітей без молока, щоб сплатити податки”¹⁵.

Звісна річ, в середовищі незаможників були не лише зазначені настрої. Певна частина бідняцького активу “правильно” оцінювала політику влади на селі. Інформаційний відділ ЦК КП(б)У в одному з своїх оглядів наводив приклади, коли біднота Зінов’євського та Куп’янського округів відбирала вже здану в оренду багатіям землю: “Самі засіємо, а радянська влада нам допоможе”. Спостерігалось бажання збільшити засівну площу і в лавах незаможників Маріупольського, Луганського, Первомайського округів¹⁶. Дописи сількорів повідомляли про прагнення бідноти до поліпшення обробки землі й до засіву своєї землі найкращим насінням.

Часом біднота чималою мірою сприяла діяльності уповноважених з хлібозаготівель. З Єлисаветградського окружного повідомляли, що незаможники Верблюзького району ставили питання жорстко: “Ми горло куркулям перегриземо, але закон в життя проведемо”¹⁷. В с.Чаври Кременчуцького округу, завдяки активності незаможників, хлібозаготівельний план було виконано на 270%. В с.Кошаро-Олександрівка Грушевського району Первомайщини під тиском бідноти 15 “куркулів” були позбавлені виборчих прав¹⁸.

Подекуди діяльну участь в хлібозаготівлях брали комітети незаможних селян, зорганізуючи “червоні валки” та масову здачу хліба, виявляючи лишки у “глітаїв”, викриваючи переховування хліба. Це були активні селяни, небайдужі до громадських справ, але одурманені закликами партійних функціонерів. Напередодні жовтневих свят Запорізький окружний комітет незаможних селян організував “червоні валки” для здачі хліба. Хортицький район понад плану дав 16 тисяч пудів хліба та відправив “червоний ешелон” в 30 тисяч пудів для пролетаріату Харкова¹⁹. Проте такі бадьорі настрої, як визнавали посадові особи в округах, в значній мірі були обумовлені заходами об’єктивно необхідної допомоги бідноті з боку держави, звільненню їх від податків. Так, керівництво АМСРР в листі від 6 листопада 1928 р. відзначало “здорові” політнастрої бідноти, які пояснювало звільненням від податку 41% населення²⁰.

І нарешті найменшу частину біднішого селянства складали люди з низьким культурним рівнем, що жили в ілюзорному світі й по-дитячому ідеалізували життя. Все у нас добре, рапортували вони, соціалізм добудовуємо. Ці сількори надсилали пропозиції, щоб розпочати будівництво нових багатоповерхових будинків для селян з електрикою й цим завершити будівництво соціалізму²¹.

Силові заходи в аграрній сфері супроводжувалися брутальними знущаннями та беззаконням з боку сільського активу, партійців, відповідальних за хлібозаготівлю. Голова сільської ради с. Мала Ка-

лигірка Черкащини надсилав селянам офіційне повідомлення такого змісту: "Білозубу Костю. Пропонується Вам у 24 години здати в кооперацію 25 пудів зерна, в противному разі до Вас буде вжито 127 статтю Карного кодексу. 22 червня 1928 р."²². В с.Лазорка Канівського району того ж округу на груди селянинові Демчунко повісили плакат з написом: "Ти куркуль, мироїд, сволота, паразит". В такому вигляді його тримали перед усім селом під час зборів впродовж 6 годин²³.

Радянському керівництву не вдалося досягти одразу бажаних результатів і в розповсюдженні облігацій державної позики. Селяни не підтримували планову перекачку коштів з аграрного сектора в промисловість. Та, виконуючи вказівки центра, окружками надсилали циркулярні листи в райони, в яких ставили перед уповноваженими особами конкретні завдання: розповсюдити позику повністю, в тому обсязі, який припадає на кожен район окремо. Головними засобами розповсюдження позики були відібрання підписок, залякування арештом, продаж в кредит, різкий адміністративний тиск. Так, в Дніпропетровському районі Мелітопольського округу утворили дві паралельно діючі комісії: одну агітаційну, а другу – для тих, хто опирається. Практичною роботою другої комісії було побиття селян, що відмовлялися від облігацій²⁴.

Незадоволення селян хлібозаготівельною політикою та тими методами, якими вона впроваджувалася в життя, нашло відображення в скаргах та заявах, телеграмах та листах, що тисячами надходили в радянські та партійні органи, газети та безпосередньо Сталіну, Калініну, Косіору, Петровському.

Селян дратувало те, що можновладці віддалились від простого люду, не зважають на їхнє злиденне життя, запаніли: "Зараз т. Калінін сидить ...на тих кресликах золотих та їсть з тих блюд золотих, що колись цар їв з них... то це царська влада, а не радянська"²⁵.

Селяни з Вінницького округу категорично висловлювались: "Це влада грабіжників та шахраїв, відібрали хліб у людей і не дають голодним людям хліба". Середняк Шевченко з Черкащини стверджував, що держава селянам не допоможе, тому "треба робити революцію"²⁶.

Податкова політика негативно впливала на настрої селян, унеможлиблювала розвиток сільського господарства, підривала основну мотивацію до сумлінної праці, перешкоджала розвиткові нових господарчих потреб. Адже "пролетарська держава" відмовляла власнику в головному – в стабільності, правовій захищеності, законних гарантіях. "Правила гри" постійно змінювались: передивлялись умови оподаткування або ознаки, за якими селян відносили до "куркульського звання". В листі за підписом "голос народу" з Мокро-Калигирського району Шевченківщини йшлося: "У сільрадах сидить багато ледарів, люди злоби й ненависті (безумовно не всі) і накладають податки, замість 90-100 карб. – 200-300 карб.; вони руйнують господарство селянина і підривають довіру до ра-

дянської влади”²⁷. Своє ставлення до заходів в аграрному секторі селяни висловлювали так: “...коли настав 1927-28 рік, то радянська влада відразу захотіла всіх селян притягнути до соціалізму. І коли стала пригощати селян різними оподаткуваннями, експортом, облігаціями, хлібозаготівлею і т.п., то до такого дійшло, що селяни залишилися в більшості без шматка хліба”²⁸.

Селяни були незадоволені та обурені нестачею промислових товарів та їх дорожнечою. Хлібороби Понорлицького району Глухівського округу емоційно висловлювали своє ставлення до заходів влади на селі: “Той дурень, хто гадає, що радянська влада захищає інтереси селянства. Нас примушують здавати хліб за низькою ціною, а за товари шкуру деруть”²⁹.

Восени 1928 р. на Дніпропетровщині не було в продажу заліза, цементу, цвяхів, цукру; на Білоцерківщині була відсутня шкіра, мануфактура (тканини), дахове залізо, цвяхи. В селах Бердичівського району попит на промислові товари не задовольнявся й на 10%³⁰. Зростання невдоволення бідноти на ґрунті недостатнього постачання промтоварів та перебоїв в доставці хліба спостерігався восени 1928 р. в Черкаському, Полтавському, Куп’янському, Сумському, Маріупольському, Дніпропетровському округах³¹. Можна дійти висновку, що ця проблема була загальною для України.

В зв’язку з незадовільним товаропостачанням села хлібороби емоційно висловлювали свою незгоду з соціальною політикою держави. Середняк с.Борикіне Старобільського округу на загальних зборах пайовиків кооперації скаржився: “Все цінне носять службовці та робітники, а в нас нічого немає...досить нас дурить”. З аналогічних позицій на загальних зборах сіл та зборах пайовиків наприкінці листопада 1928 р. виступали селяни Куп’янського, Уманського, Ізюмського, Артемівського, Криворізького округів³². Секретар Чернігівського окружного партійного комітету в листі висловлював занепокоєння тим, що в лавах середняків і навіть бідняків відкрито лунали такі гасла: “Робітникам – семигодинний робочий день, а селянам – 15-годинний; Радянська влада збирає собі на галіфе! Хліб – за твердою ціною, а фабрикати – за м’якою!”³³.

Чисельні селянські листи, виступи та окремі вигуки на загальних зборах відображали ще одну тенденцію в селянських настроях. Вони вважали, що влада, поділяючи хліборобів за майновою ознакою, намагалась протиставити заможні верстви незаможним, підбурюючи їх до непорозумінь, чвар, ворожнечі. Секретар Одеського окружного комітету в травні 1928 р. в політлісті до Л.Кагановича зазначав, що в лавах бідняків все частішими стають вигуки проти класового поділу, як ось: “Не треба нас ділити на бідняків та куркулів”³⁴. До редакцій селянських газет надходило чимало листів, в яких йшлося про спільність інтересів всього селянства. 16 березня 1928 р. П.Лакіза писав: “Частіше доводить-

ся одержувати листи й вірші про “дружбу” всіх кіл селянства, про селянську спілку”³⁵. З листа сільської вчительки Зої Борщової до “Крестьянской газеты” дізнаємося: “Мені 38 років, я батрачка та народна вчителька одночасно. Особисто я не скривджена радянською владою: маю 1 та 2 десятини землі, продподаток не сплачую, бо не маю коня, але буду захищати куркулів, тому що вони й за мене продподаток сплачують. Якби вся держава складалася з таких як я, як би вона існувала? Куркульське господарство нажите потом. Я сама хотіла б бути чесним куркулем, але я б раділа, що великий податок сплачую та своїм вмінням працювати ... державі приношу користь”³⁶. Аналогічної думки був селянин Батуринського району Конотопського округу: “Який куркуль та який ворог той селянин, у якого від праці та поту не висихали сорочки й підштанники, працюючи 20 годин на добу і на рік буває багато таких діб... хоча у нього до революції і було сорок десятин земельки ...”³⁷.

Терор на селі набирив обертів. Продовжувався й опір селян. Проте форми селянського протесту носили переважно пасивний характер. Однією з форм була агітація за скорочення площі засівів і зниження врожайності. В цілому ряді сіл селяни відмовлялися від оренди землі, такі факти зафіксовані майже по всіх округах. В одній з німецьких колоній Артемівського округу 27 господарств відмовились від 208 десятин землі³⁸. В селі Троїцьке цього ж округу 12 господарств відмовились від землі. Такого роду протест був серйозним застереженням владі, тому в деяких округах були прийняті заходи, щоб прискікти подібні дії з боку селян.

Іншою формою пасивного опору селян в Україні було свідоме знищення ними своєї худоби. Влітку 1928 р. селяни Одещини за безцінь розпродували коней. Кінь вартістю 150 крб. пропонувався за 15-20крб., а втім, і за цією ціною покупців було мало³⁹.

Селянам бракувало грошей, щоб купити найнеобхідніші речі, тому вони намагалися таємно від властей реалізувати хлібні надлишки на вільному ринку, змоловши зерно на дрібних і кооперативних млинах, де контроль був не таким жорстким. Такі явища спостерігалися в Київському, Черкаському, Кременчуцькому, Артемівському округах.

Селяни шукали вихід із скрутного становища. Вони влаштовували таємні збори, на яких обговорювали свої проблеми та планували заходи протидії владі. Тільки на початку червня 1929 р. органами ДПУ були зафіксовані таємні збори в селах Мізенцево, Гал’янка Бабанського району Уманського округу, в селах Юрківці, Ставище, Косяківка Білоцерківського округу, в селах Фарбоване, Черняхівка, Самарський Яр Прилуцького округу, в селах Перегонівка, Деремезня Обухівського району Київського округу та ін. Ініціаторами зборів виступало заможне селянство, проте на них запрошували й середняків та бідноту. Нерідко на нелегальних зборах піднімалися питання про переселення до Сибіру, на Амур, до далекої Америки.

Поряд з пасивними формами опору спостерігались й активні. Архівні джерела засвідчують про чисельні факти демонстрацій на знак протесту, найпомітнішу роль в яких відігравали жінки. У всіх південних округах України, як доповідав заступник наркому Земельних Справ К. Федотов, навесні 1928р. зафіксовані десятки випадків організації демонстрацій до сільрад з вимогами видачі хліба⁴⁰. Тільки в травні 1928 р. на Херсонщині відбулося близько 20 бунтів⁴¹. Демонстрації та мітинги протесту спостерігались і в Харківському, Київському, Кременчуцькому, Уманському, Біло-Церківському, Сумському, Старобільському округах.

Восени 1928р. масове незадоволення селян було пов'язане з землеустроєм. Насадження “комуни зверху” в с.Звенигородка на Уманщині викликало масовий спротив населення. В демонстрації на знак протесту брало участь 700 осіб. До аналогічних дій спонукав селян відвід землі для колгоспу в с.Яблучне на Харківщині. В липні-вересні 1928 р. масові виступи спостерігались у низці округів. В с. Медведівка на Шевченківщині підчас відводу землі для колективу юбра з 300 осіб не дозволила приступити до землеустрою. З Прокурівського округу повідомляли, що “хвиля протидії землеустрою прокотилась половиною сіл округу”⁴².

З документів дізнаємося про ще одну відчайдушну спробу заможних селян зберегти свою землю, своє господарство. Об'єднавшись, вони намагались утворити власні товариства обробки землі. Такі явища спостерігались в Прокурівському та Мелітопольському округах. Селянин М. Олійник з с.Нова Воронцовка Іванівського району Мелітопольщини підбурював заможних односільчан організувати власну артіль по суспільній обробці землі, залучивши “своїх людей”⁴³.

Почуття безсилля перед владою та страху зумовили анонімність великої кількості листів, що надходили в різні установи, та листівок, що передавались з рук в руки, розповсюджувались по базарах та інших багатолюдних місцях. Листівки випускалися у містах та поширювалися в основному в сільській місцевості.

За даними ДПУ, восени 1928 р. листівки антисемітського, погромного характеру були виявлені в Первомайському, Запорізькому, Вінницькому, Криворізькому, Дніпропетровському округах⁴⁴. На початку 1929 р. в селах Харківщини, Полтавщини, Чернігівщини, Черкащини, Криворіжжя, Уманщини та інших округів розповсюджувалися листівки з агітаційними закликами до повстання. Ось одна з них: “Нам треба одуматися. Геть цементні підвали за те, що не вивіз у строк хліб... Селяни, будьте дружні, досить терпіти, робота почалась”⁴⁵.

В м.Ахтирка в червні 1929 р. поширювалась така листівка: “Від усієї маси населення. Радянська влада – це влада грабіжників наших трудящих. Ледарі радвледи кажуть, що вони беруть хліб тільки у куркуля. Брехня, лицемірство, вони мучать працюючий народ. Я пропоную незабаром робити повстання разом з усіма людьми.”⁴⁶.

Деякі відчайдушні автори листівок підписували їх своїми прізвищами. В с. Стецовка Сумського округу поширювалась листівка, складена Чайкою В.Г., що віддзеркалювала настрої селян: “Селяни! Хлібозаготівля є ідеалом суспільного грабунку компартією селянства. Доведеться нам, селянам, брати в руки коси, та по добру по здорову просити зі своїх хлібних комор банду хлібошукачів, комуністичних поплічників, які зухвало забирають наш хліб”⁴⁷.

Потреба селян висловити своє ставлення до заходів влади знайшла відображення у віршованій творчості, недосконалій з точки зору літературного витвору, але суттєвій з точки зору масового впливу на співвітчизників. У справах ГПУ УСРР зберігся вірш “Змичка”, складений Настасьєвим, а “удосконалений” Г.М.Даниленком. Наведемо фрагмент з нього:

“От таке вам, хлібороби,
Не землі вам, а хвороби,
І тепер така вам шана,
Гірше, як колись у пана...
Земле моя ненько,
Нивонька широка,
Яка ж нам з тобою морока!
Хоч би моя десятина
На рік тисячу вродила,
І то б моя жінка Гапка
У дранті ходила.”⁴⁸

В другій половині 1929 р. кількість анонімок, прокламацій та листівок, що поширювались селами України, зростає. Тільки з 20 листопада 1929 р. по 1 січня 1930 р. було випущено 29 листівок (34 примірника)⁴⁹.

Намагаючись викрити антиселянську політику влади, мешканці сіл поширювали в регіонах України різноманітні чутки, більшість яких зводилась до того, що наближається війна, а з нею і кінець радянської влади. Інформвідділ ЦК КП(б)У повідомляв, що в Ніжинському окрузі поширювались чутки про неминучість весною 1928 р. війни. Тому селяни ховали хліб, і, особливо, намагалися зробити чималі запаси солі⁵⁰. Подібні чутки “гуляли” Бердичівщиною, Вінничиною, Полтавщиною, Сумщиною, Херсонщиною.

“Комуністи хочуть забрати гроші і хліб та п'яти салом намазати”, – передавали з вуст в уста селяни Коростеня⁵¹. В Харківському окрузі чутки спрямовувались на те, щоб не здавати хліб державі, “який весною буде дорогий – 20 крб. за пуд та будуть (введені) надзвичайні заходи”⁵². Подекуди чутки мали більш конкретний характер. Так, по селах Київського, Шепетівського, Дніпропетровського, Маріупольського, Полтавського, Білоцерківського, Лубенського, Могилів-Подільського

округів були зафіксовані чутки про війну з Польщею, при чому на Польщу покладалися всі надії: прийдуть, мовляв, поляки і звільнять Україну від влади комуністів, кацапів і жидів, буде дешевша мануфактура, припиниться податковий тиск⁵³.

Деякі чутки з часом обернулися реальністю. Так Сумщиною розповсюджувалися чутки про те, що незабаром прийдуть робочі від станків і самі заберуть в селянських коморах хліб⁵⁴. Дніпропетровщиною “ходили” чутки, що уповноважені ось-ось почнуть переписувати хліб в кожному господарстві, а селянам заборонять продавати його на вільному ринку⁵⁵. Траплялись й оригінальні глумачення урядових дій. Наприклад, в закритому листі Єлисаветградського округу поряд з іншими питаннями йшлося й про те, як селяни пояснювали хлібозаготівлі: хліб береться для того, щоб заплатити компенсацію за вбивство італійського віце-консула в Одесі⁵⁶.

Протестуючи проти нещадної хлібозаготівельної політики селяни багатьох українських округів вдавалися до радикальних дій. Вони грабували сільські кооперації, палили приміщення сільрад, хати комуністів, уповноважених з хлібозаготівель, активних членів комітетів незаможних селян. Статистичні дані ГПУ УСРР зафіксували зростання кількості терористичних актів впродовж 1928 р. Якщо в першому півріччі їх було скоєно 117, то в другому 302⁵⁷. В 1929 р. ГПУ УСРР кожної декади складає зведення щодо кількості терористичних актів. Тільки за перші десять днів червня сталося 109 терористичних актів⁵⁸, а за останні три місяці 1929 р. – 455⁵⁹.

Розорені селяни з ненавистю ставилися до влади місцевого рівня. Часом саме місцева влада виступала в селянському уявленні в ролі безпосереднього пригноблювача, деспотичного й необмеженого правителя. Селяни карали смертю тих представників влади, яких вважали винними в своїх негараздах. Кількість вбивств впродовж 1928 р. різко збільшилась. Якщо в першому півріччі 1928 р. їх було скоєно 10, то в другому півріччі 52⁶⁰.

Розорені селяни продовжували відчайдушну боротьбу, об'єднавшись у невеликі угруповання. Восени 1928 р. за офіційними матеріалами в Україні оперувало 7 таких угруповань загальною кількістю в 36 осіб⁶¹.

Насильницькі хлібозаготівлі призвели до того, що хліборобам не вистачало хліба. Та в найгіршому стані опинилися селяни півдня України, які до того ж постраждали від несприятливих погодних умов. Упродовж зими та весни 1928 р., як зазначалося в доповідній заступника голови РКН УСРР Дудника, в степах України загинуло 85,0% озимих культур, при цьому найбільше постраждала пшениця, що пропала на 91,5%. Кількість населення, що потребувало продовольчої допомоги, становила 855 тис. осіб, серед них 342 тис. дітей⁶². Радою Народних Комісарів УСРР в травні 1928 р. було названо 13 округів, що потерпіли від недороду.

ДПУ УСРР ретельно перевіряло листи, що відправлялися закордон і вилучало ті, які містили “негативну” інформацію про заходи влади. В архівах зберігся лист мешканця Херсону до родичів в Югославії: “Часи настають страшніші від голодного 1922 року. У нас вже справжній голод... Народ зовсім упав духом. Втратив надію на краще майбутнє, не звідки не чекає спасіння, а чекає смерті голодної. Селяни й городяни голодують, в усіх південних містах, великих і малих, величезні черги за хлібом, по три дні стоять, щоб одержати 5 фунтів ячного хліба... Дивишся на людей, як селян, так і міських, – замучені, жовті, слабкі...”⁶³.

Іноді скупі відомості досягали адресатів і не залишали їх байдужими. Опис злиденного життя селян Херсонщини викликав співчуття жителів Швеції, яке проявилось у благодійній акції. 29 листопада 1928 р. із Швеції на ім'я пастора Гоасса Старошведської колонії Херсонського округу прибув вагон із зерном. За ініціативою Гоасса заможні селяни колонії зібрали 475 карб., щоб покрити витрати між селянами, які не одержували громадського харчування та не служили в державних та громадських установах. Та партійна влада Бериславського району “запропонувала” передати хліб сільраді, яка розподілила його “у строгій відповідності до класової лінії”: бідняки одержали по 1,5 пуда на кожного члена родини, середняки по 1 пуду, заможні середняки по 20 фунтів, а от 27 “куркульських” господарств та прибічники пастора не одержали нічого⁶⁴.

Голодували і селяни інших округів УСРР. Населення деяких сіл Могилів-Подільщини в квітні 1928 р. не мало навіть кукурудзяної муки, споживало сурогати, і це в той час, коли секретар окружного парткому звітував, що на 20 березня 1928 р. округ виконав загальний річний хлібозаготівельний план на 124%⁶⁵.

Про факти голоду говорив у листопаді 1928 р. голова ВУЦВК Г.І. Петровський на пленумі ЦК КП(б)У. Тоді з України вивезли 4,1 млн. т. зерна, тобто четверту частину її валового збору⁶⁶.

Становище українських селян не покращилося і в 1929 р. Виконуючи директиви центру, з 1 березня 1929 р. в Україні були введені жорсткі обмеження на споживання хліба. Централізовано забезпечувалося трудове населення: робочі за нормою 600 грамів печеного хліба та службовці за нормою 300 грамів. Сільська біднота була відрізана від державного постачання і повністю залежала від свого господарства⁶⁷. А між тим день у день з районів поступала інформація про факти голодування. Так, в Мало-Висковському районі Зінов'євського округу в травні 1929 р. не мало хліба 753 господарства, в яких було 2938 їдців⁶⁸. В лікарні Херсонського, Кременчуцького, Первомайського, Зінов'євського округів доставляли селян, що пухли від голоду; у селах та містечках з'явилися жебраки⁶⁹.

Таким чином, надзвичайні заходи в аграрному секторі, застосовані в 1928-1929 рр., стали початком повного розорення українського села, призвели згодом до голодного лихоліття. В липні 1928 р. сталінське керівництво на деякий час відмінило надзвичайні заходи й тільки очікувало слушного моменту для їхнього поновлення, не турбуючись про подолання наслідків “надзвичайщини” та виправлення “селянських настроїв”.

Аналіз настроїв українського селянства дозволяє дійти висновку, що переважна більшість його не підтримувала державну політику на селі. Незаможні селяни були стривожені й розгублені, середні прошарки – приголомшені й обурені “ударними кампаніями” на селі, проте найбільш гнівно ці заходи зустріло заможне населення, адже воно складало найбільш економічно активне та “жадібне до праці” селянство: це були фермери, відрубники, хуторяни, інтенсивники, яких до кінця не зміг змести навіть жовтневий переворот 1917 року. І тільки невелика частина бідноти “правильно” оцінювала політику влади на селі, однак прихильне ставлення до неї було обумовлено звільненням цих селян від податків.

Штучно низькі закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію поряд з товарним голодом та повною втратою господарських стимулів були тією бомбою, що зірвала хиткий, умовний громадянський мир 20-х років. Це створило базу для глибоких соціальних конфліктів. Українські селяни прагнули на своїй землі самі порядкувати своїм життям, тому виявом їхніх прагнень та настроїв був затятий опір заходам держави. Цей опір набув різноманітних форм, проте організованої протидії сталінській політиці на селі не існувало. Наступним кроком цієї політики стала експропріація найзаможнішої частини селянства під виглядом “ліквідації куркульства як класу”, а також насильницьке об'єднання власності основної маси селян.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ Кульчицький С.В. 1933: Трагедія голоду. – К., 1989. – С.48.
- ² Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. Документы и материалы. Том 1. Май 1927-1939. – М.:РОССПЭН, 1999. – С.177.
- ³ Там же. – Стор.184-185.
- ⁴ Там же. – Спр.2828. – Арк.54. Доповідна записка про стан Чернігівської парторганізації. Червень 1928 р.
- ⁵ Там же. – Спр.2776. – Арк.23. Доповідь про підсумки проведення хлібозаготівель та фінансових кампаній по Бердичівському округу. 1-10 березня 1928 р.
- ⁶ Там же. – Спр.2776. – Арк.24. Доповідь про підсумки проведення хлібозаготівель та фінансових кампаній по Бердичівському округу. 1-10 березня 1928 р.
- ⁷ Там же. – Спр.2700. – Арк.2. Всеукраїнська селянська газета “Радянське село”. Розробка селянських листів. 16 березня 1928 р.
- ⁸ Там же. – Спр.2772. – Арк.42. Доповідь уповноваженого ЦК по Маріупольському округу Березіна. 2 лютого – 4 марта 1928 р.

- ⁹ Там же. – Спр. 2700. – Арк.3. Всеукраїнська селянська газета “Радянське село”. Розробка селянських листів. 16 березня 1928 р.
- ¹⁰ Там же.
- ¹¹ Там же. – Спр.2751. – Арк.60. Лист №3872. Умань. 17 саперний Батальон. Штаб госпчастини. 16 лютого 1928 р.
- ¹² Там же. – Спр.2824. – Арк.2. Огляд про настрої селянства в зв'язку з самооподаткуванням. 23 лютого 1928 року.
- ¹³ Там же. – Спр.2772. – Арк.6,7. Доповідна записка відповідального інструктора ЦК КП(б)У М.Ікса. 20 січня 1928 р.
- ¹⁴ Там же. – Спр.2781. – Арк.112. Стан КНС й робота серед бідноти (розробка за листами селян). 24 березня 1928 р.
- ¹⁵ Там же. – Спр.2781. – Арк.115. Стан КНС й робота серед бідноти. 24 березня 1928 р.
- ¹⁶ Там же. – Спр.2823. – Арк. 39. Огляд про хід засівної кампанії. 13 квітня 1928 р.
- ¹⁷ Там же. – Спр. 2843. – Арк.14. Закритий лист Єлісаветградського окружного КП(б)У партосередкам округу про хлібозаготівлі та посівну кампанію та інші питання. 18 травня 1928 р.
- ¹⁸ Там же. – Спр.2969. – Арк.15.Доповідь про стан та роботу комітетів незаможних селян. 2 квітня 1929 р.
- ¹⁹ Там же. – Спр.2969. – Арк.42. Матеріали до звіту Всеукраїнського Центрального комітету незаможних селян. Жовтень 1929 р.
- ²⁰ Там же. – Спр.2824. – Арк.83. Огляд про політнастрої селянства. 25 жовтня 1928 р.
- ²¹ Там же. – Спр. 2781. – Арк.112. Стан КНС й робота серед бідноти. 24 березня 1928 р.
- ²² Там же. – Спр.2823. – Арк.104. Огляд. Осіння засівна кампанія 1928 р. 18 серпня 1928 р.
- ²³ Там же. – Спр. 2987. – Арк.78. Спецповідомлення про перегини та перекручення при проведенні натиску при хлібозаготівлях. Травень, 1929 р.
- ²⁴ Там же. – Спр.2772. – Арк. 75. Доповідь комісії по обстеженню стану хлібозаготівель в Запорізькому та Мелітопольському округах. 18 лютого 1928 р.
- ²⁵ Там же. – Спр.2700. – Арк.38. Інформбюлетень з селянських листів газети “Радянське село”. 27 листопада 1928 р.
- ²⁶ Там же. – Спр.2779. – Арк.29. Спецзведення №10/21 про дефекти в хлібозаготівлях на Україні. 6 грудня 1928 р.
- ²⁷ Там же. – Спр.2700. – Арк.35. Інформбюлетень з селянських листів газети “Радянське село”. 27 листопада 1928 р.
- ²⁸ Там же. – Арк.36
- ²⁹ Там же. – Спр.2779. – Арк.29. Спецзведення №10/21 про дефекти в хлібозаготівлях на Україні. 6 грудня 1928 р.
- ³⁰ Там же. – Спр.2800. – Арк.42. Спецзведення №3 про дефекти в хлібозаготівлях на Україні. 7-13 вересня 1928 р.
- ³¹ Там же. – Спр.2779. – Арк.12. Спецзведення №18 про дефекти хлібозаготівельної кампанії на Україні. 22-27 грудня 1928 р.
- ³² Там же. – Спр.2779. – Арк.29. Спецзведення №10/21 про дефекти в хлібозаготівлях на Україні. 6 грудня 1928 р.
- ³³ Там же. – Спр.2823. – Арк.25. Огляд про хід хлібозаготівель. 18 лютого 1928 р.
- ³⁴ Там же. – Спр.2792. – Арк.33. Політлисти секретаря Одеського окружного комітету КП(б)У за травень 1928 року.
- ³⁵ Там же. – Спр.2700. – Арк.2. Всеукраїнська селянська газета “Радянське село”. Розробка селянських листів. 16 березня 1928 р.
- ³⁶ Там же. – Арк. 12.
- ³⁷ Там же. – Спр.2928. – Арк.26. Відгуки селян на статтю т.Лакізи “Куркульська правда” в №441 “Радянського села”. 1 квітня 1929 р.
- ³⁸ Там же. – Спр.3013. – Арк.33. Огляд про попередні наслідки підготовчої роботи до весняного засіву 1929 р. 20 травня 1929 р.
- ³⁹ Там же. – Спр.2823. – Арк.95. Огляд. Осіння засівна кампанія 1928 року. 18 серпня 1928 р.
- ⁴⁰ Там же. – Спр.2760. – Арк.122. Доповідна записка заступника наркому Земельних Справ УСРР тов. К.Я. Федотова. Серпень 1928 р.

- 41 Там же. – Спр.2824. – Арк.29. Інформаційний відділ ЦК КП(б)У. Огляд. Настрої селян від 12 червня 1928 р.
- 42 Там же. – Спр.2824. – Арк.92. Інформвідділ ЦК КП(б)У. Огляд про політнастрої селянства від 25 жовтня 1928 року.
- 43 Там же. – Спр.2824. – Арк.93. Огляд про політнастрої селянства від 25 жовтня 1928 року.
- 44 Там же. – Арк.97. Огляд про політнастрої селянства від 25 жовтня 1928 р.
- 45 Там же. – Спр.2989. – Арк.15. Спецзведення №15/27 про дефекти в хлібозаготівлях на Україні за 3-10 січня 1929 року. 12 січня 1929 р.
- 46 Там же. – Спр.2989. – Арк.88. Спецзведення №3 про хлібозаготівельну кампанію на Україні. 6 червня 1929 р.
- 47 Там же. – Спр.2989. – Арк.33. ДПУ УСРР. Листівка.
- 48 Там же. – Спр.2800. – Арк.209-210. Вірш. Змичка. 19 – 4 листопада 1928 р.
- 49 Безотосний М.Т. Опір сталінізму в Україні (1920-1930-ті рр.). // Український історичний журнал, 1993, №2-3.- С.99.
- 50 ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.2823. – Арк.12. Огляд про хід хлібозаготівель. 10 лютого 1928 р.
- 51 Там же. – Спр.2824. – Арк.95. Огляд про політнастрої селянства від 25 жовтня 1928 року.
- 52 Там же. – Спр.2779. – Арк.46. Спецзведення №13/25 про дефекти в хлібозаготівлях на Україні. 28 грудня 1928 р.
- 53 Там же. – Спр.2824. – Арк.95. Огляд про політнастрої селянства від 25 жовтня 1928 р.
- 54 Там же. – Спр.2779. – Арк. 38. Спецзведення №11/23 про дефекти в хлібозаготівлях на Україні. 13 грудня 1928 р.
- 55 Там же. – Спр.2779. – Арк. 29. Спецзведення №10/21 про дефекти в хлібозаготівлях на Україні. 6 грудня 1928 р.
- 56 Там же. – Спр.2843. – Арк. 16. Закритий лист Єлісаветградського окружкому КП(б)у партосередкам округу про хлібозаготівлі та засівну кампанію та інші питання. 18 травня 1928 р.
- 57 Там же. – Спр.2969. – Арк.14. Доповідь про стан і роботу комітетів незаможних селян. 2 квітня 1929 р.
- 58 Там же. – Спр.2989. – Арк.102. Зведення №5 про дефекти в хлібозаготівельній кампанії на Україні. 13 червня 1929 р.
- 59 Підраховано автором за матеріалами 9 зведень.
- 60 Там же. – Спр.2969. – Арк.14. Доповідь про стан і роботу комітетів незаможних селян. 2 квітня 1929 р.
- 61 Там же. – Арк.45. Резолюція спецнаради по боротьбі з бандитизмом по доповідям щодо стану бандитизму та заходам боротьби з ним. 15 листопада 1928 р.
- 62 Там же. – Спр.2760. – Арк.2. В РНК ССРР. Доповідна записка про допомогу округам, що постраждали від недороду 1928 року на Україні. 14 серпня 1928 р.
- 63 Там же. – Спр.2824. – Арк.35. Огляд настроїв селян від 12 червня 1928 р. Додаток №1.
- 64 Там же. – Спр.2800. – Арк.223. Розподіл зерна пастором Гоассом у Старошведській колонії. 15 грудня 1928 р.
- 65 Там же. – Спр.2772. – Арк.57. Політ-лист. Могилів. 11 квітня 1928 р
- 66 Веселова О.М., Марочко В.І., Мовчан О.М. Голодомори в Україні, 1921-1922, 1932-1933, 1946-1947. – С.86.
- 67 ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.2983. – Арк. 48. В ЦК ВКП. Доповідна Косіора. Березень 1929 р.
- 68 Там же. – Спр.2987. – Арк.55. Загальна оцінка. Тов. Косіору. 15 травня 1929 р.
- 69 Там же. – Арк. 54. Загальна оцінка. Тов. Косіору. 15 травня 1929 р.

Надійшла до редакції 29.01.2002